

Ірина Єрмоленко

кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9440-0990>
zaritskair@gmail.com

УДК: 340.12

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ “РОЗВИТОК” У КОНТЕКСТІ АГРОЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ. У статті розкриваються загальнотеоретичні особливості формування універсальної юридичної категорії “розвиток”. Звернено увагу на виняткове загальнонаукове значення розвитку на фоні недостатньої розробленості цього питання вітчизняними науковцями юридичного профілю, зокрема в межах профільних наукових дисциплін філософії права, теорії права, історії держави і права. Завдяки застосуванню методу філологічного тлумачення було ідентифіковано розвиток з певними змінами, причому позитивними й прогресивними, що набуло відповідного закріплення в чинному законодавстві. Проведено знак рівності між істотною ознакою й атрибутом, причому наголошено на пріоритетності застосування останнього в наукових дослідженнях. Проаналізовано суттєві ознаки поняття розвитку, які виокремлені філософською, економічною та політологічною доктринами, та зроблено висновки про наявність певних суперечностей між ними. Наслідком дискусії стало виокремлення суттєвих ознак розвитку, якими є позитивність, незворотність, предметна спрямованість, закономірність та релятивність прогресивних кількісно-якісних змін певного юридичного об’єкта, включаючи й саму юридичну науку. Водночас зауважено, що зазначені загальні суттєві ознаки розвитку набувають відповідних особливостей залежно від специфіки предметної сфери розвитку. Визначено дуальну за своєю природою предметну спрямованість юридичного розвитку, яку становлять об’єкти права і правові цінності. На основі суттєвих ознак надано визначення юридичного розвитку. Розкрито авторське бачення співвідношення між еволюцією, революцією, модернізацією та розвитком. З’ясовано рівень тотожності категорій становлення і розвитку, які часто застосовуються паралельно й одночасно.

Ключові слова: розвиток; юридичний розвиток; еволюція; революція; модернізація; становлення.

Розвиток є всеохопним поняттям, що лежить в основі всього сущого, починаючи з виникнення Всесвіту, планети Земля, її біосфери та й безпосередньо людини, їхньої еволюції, організації суспільного співіснування людства тощо. Тому цілком закономірним стає проникнення категорії “розвиток” на рівні домінуючої до понятійної основи будь-якої науки, як-то природничі (математичні, біологічні, фізичні, хімічні, географічні та ін.) або гуманітарні (політичні, економічні, педагогічні тощо). Звичайно, не є винятком наука юридична. Водночас варто вказати на недостатню увагу, що її приділяють

розвитку вітчизняні науковці юридичного профілю, про що, зокрема, свідчить відсутність жодного покликання на категорію “розвиток” у вітчизняних юридичних енциклопедіях, причому не тільки на рівні загальної теорії права¹, а й філософії права², які мали б випрацювати щодо цього відповідну усталену думку. На жаль, так само не приділила жодної уваги категорії розвитку й енциклопедична доктрина історії держави і права³, незважаючи на визначальну спрямованість історії як науки про суспільний розвиток. Таке становище зумовлює потребу у визначенні поняття розвитку як базової юридичної категорії, причому виходячи з відповідних творчих надбань інших наук.

Передусім слід зауважити, що вже звичним у правничих дослідженнях при вирішенні термінологічних проблем стає звернення до тлумачної філологічної літератури, де внаслідок інтегративного сутнісного осмислення існуючих міжнаукових інтерпретацій певного поняття вимальовується його узагальнене розуміння. Так, у сучасній тлумачній літературі української мови розвиток розкривається як процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого⁴. Отже, розвиток безальтернативно пов’язується з певними змінами. Але хвороби, епідемії чи кризові політичні та економічні явища також мають свій розвиток, причому з переходом до іншого вищого якісного стану, але це регресивні, дестабілізуючі для суспільства зміни, які дають суто негативний суспільний результат.

Звідси випливає спрямованість змін на одержання позитивних для суспільства наслідків, підтвердженням чого є синонімічний ряд терміна “розвиток”, що становить широку низку понять, серед яких – розвій, ріст, процес росту, розмах, розквіт, процвітання, рух, хід, поступ, розвинення, розвивання⁵. Додатковим підтвердженням цього є ще одне філологічне тлумачення категорії розвитку, під яким розуміється процес переходу чогось з одного стану в інший, досконаліший⁶. Водночас досконалим визнається те, що має потрібний ступінь довершеності, визначається повнотою позитивних якостей, довершене⁷. Поєднання цих значень приводить до сприйняття розвитку як позитивних, прогресивних змін, адже негативні зміни є регресивними, які спричиняють занепад, деградацію досліджуваного явища.

¹ *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5: П–С* (Ю Шемшученко (голова редкол.) та ін., Укр. енцикл. 2003) 736; *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права* (О Петришин (голова редкол.) та ін., Право 2017) 952.

² *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 2: Філософія права* (С Максимов (голова редкол.) та ін., Право 2017) 1128.

³ *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України* (В Гончаренко (голова редкол.) та ін., Право 2016) 848.

⁴ *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (В Бусол (уклад. і голов. ред.), Перун 2004) 1043.

⁵ С Караванський, *Практичний словник синонімів української мови* (3-є вид., БаК 2008) 361.

⁶ *Розвиток* (Всесвітній словник української мови) <<https://web.archive.org/web/20240727063244/https://uk.worldwidedictionary.org/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA>> (дата звернення 10.06.2025).

⁷ *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (н 4) 242.

Водночас філософія не виключає регрес з процесу розвитку, розглядаючи його як регресивну стадію⁸ або як форму розвитку, хоча за низхідною⁹, з чим, звичайно, слід погодитись і узяти до відома, але тільки в загальному, широкому розумінні, прийнятному швидше для загальнотеоретичних, зокрема філософських досліджень. Тобто справді за загальнофілософського споглядання розвитку певного суспільного явища до уваги береться лише кінцевий результат без урахування прогресивних чи регресивних змін у вигляді злетів і падінь, які його супроводжували та наповнювали. У прикладному ж вузьконауковому аспекті, утім, як і у практиці правозастосування, регресивні зміни лише переобтяжують сприйняття розвитку. З цього боку розвиток має нести саме позитивні, тобто прогресивні, причому не лише якісні, а й кількісні зміни. Адже з діалектичними законами взаємного переходу кількісних ознак у якісні, що характеризує вузлові, поворотні моменти розвитку, виключно якісні зміни не відбуваються без відповідних кількісних, роблячи їх взаємопов'язаними і взаємозалежними. До речі, сприйняття саме позитивності змін закріплено і в чинному законодавстві. Так, п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про засади державної регіональної політики"¹⁰ безальтернативно пов'язує розвиток з процесом позитивних змін. Це є додатковим доволі переконливим свідченням сприйняття нормотворчою, а отже, й правозастосовною практиками саме вузького розуміння розвитку, яке базується на аперцепції позитивних прогресивних змін.

Отже, у вузькому спеціально-науковому й правозастосовному аспектах розвитком є позитивні прогресивні кількісно-якісні зміни, які призводять до виникнення вищого за своїм рівнем якісного стану. Звідси й випливає така важлива ознака розвитку, як позитивність змін, оскільки виокремлення найсуттєвіших ознак є невід'ємною логічною операцією визначення будь-якого поняття. Водночас відсутність належної уваги в юридичній науці до поняття розвитку та його ознак зумовлює необхідність звернення до відповідних надбань інших наук. Так, філософія надає ознаки розвитку, якими є незворотність, спрямованість, закономірність змін матеріальних та ідеальних об'єктів¹¹. У такому значенні категорія розвитку пронизує всю діалектику, зокрема три діалектичні закони (взаємного переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, "заперечення заперечення"), відбиваючи різні їх прояви у процесі позитивних суспільних змін.

Своєю чергою, розглядаючи розвиток соціальний як процес удосконалення, поліпшення зростання суспільства, політологічна енциклопедична доктрина серед важливих атрибутів такого розвитку виокремлює: спрямо-

⁸ В Кизима, 'Розвиток', *Філософський енциклопедичний словник* (В Шинкарук (голова редкол) та ін., Абрис 2002) 555.

⁹ *Філософія: навч. посіб.* (І Надольний (ред) Вікар 2008) 221.

¹⁰ Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>> (дата звернення 10.06.2025).

¹¹ Кизима (н 8) 555.

ваність (наявність певного континууму змін, усталеного ряду якісно змінних станів); усталеність, відчутність зворотності кількісних і якісних змін; закономірність, тобто необхідний характер¹². Семантичне значення атрибуту як невід’ємної, постійної, суттєвої властивості, істотної ознаки предмета або явища¹³, дає змогу не тільки провести знак рівності між істотною ознакою та атрибутом, а й навіть наголосити на пріоритетності застосування останнього в наступних дослідженнях. Безпосередньо щодо наведених атрибутивних політологічних ознак розвитку слід вказати на їх повне змістове суміщення з філософськими ознаками.

Натомість економічна теорія визначає змістовні складові розвитку, до яких відносить перехід від одного якісного стану до іншого, якісну зміну в структурі об’єкта, сукупність змін, стан змін та функцію управління¹⁴, але це однозначно не є ознаками розвитку, адже увага фіксується на агрегатних змінах об’єкта розвитку, а не самого процесу. Отже, повністю прийнятними є вищенаведені ознаки, виокремлені філософською і сприйняті політологічною доктринами.

Зазначені філософські ознаки також не позбавлені певних суперечностей, оскільки ознака незворотності розвитку, на перший погляд, є цілком допустимою, але вона водночас суперечить вищенаведеній усталеній філософській концепції прогресивно-регресивних змін розвитку. Адже згідно з ознакою незворотності розвиток повинен мати єдиний незмінний вектор, а не змінюватися з прогресивного на регресивний. Ознака спрямованості також має двозначне тлумачення, бо існують два напрями змін, першим з яких є прогресивний, що передбачає позитивні зміни, тоді як інший – регресивний охоплює негативні, деструктивні зміни. Викликає певні заперечення і ознака закономірності змін, з погляду їх напрямку. Адже війна чи надзвичайні ситуації об’єктивно зумовлюють закономірні зміни у стані більшості суспільних відносин, але це однозначно не є змінами розвитку, а навпаки, є змінами його припинення й зворотного деструктивного спрямування.

Як наслідок, ознака незворотності повинна стосуватися лише одного напрямку, бо будь-які зворотні зміни після досягнення певної точки розвитку, безальтернативно припиняють останній. Тому розвиткові у його вузькому розумінні відповідають лише позитивні прогресивні кількісно-якісні зміни, які відбуваються виключно в одному незворотному напрямі. У такому вигляді ознака незворотності з позитивно-прогресивного напрямку є прийнятною і суттєвою. Так само, за відсутності авторського тлумачення, можна припустити сприйняття спрямованості як скерованості на певну предметну

¹² М Требін, ‘Розвиток соціальний, політичний’, *Політологічний енциклопедичний словник* (М Требін (ред), Право 2015) 639.

¹³ *Словник іношомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень* (Л Пустовіт (уклад) та ін., Довіра 2000) 133.

¹⁴ І Ахновська, А Душак, ‘Науково-методичні підходи до визначення сутності поняття “розвиток”’, *Галччинські читання: зб. матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 2 листоп. 2023 р.)* (А Дешко (упоряд), Я Жаліло (ред), НІСД 2023) 24.

сферу, що також є цілком прийнятним і пояснюваним. У підсумку, виникає синтезована ознака предметної спрямованості розвитку, яка має охоплювати всі об'єкти розвитку.

На жаль, наукові джерела досі не містять поняття і переліку об'єктів розвитку. Можна припустити, що таке становище склалося внаслідок зовнішньої простоти питання, адже, по суті, об'єктом розвитку може бути що завгодно з навколишнього світу. Водночас справа ускладнюється тим, що кожна галузева наука оперує власним набором об'єктів розвитку, який і становить предметну сферу останнього. Звідси, постає питання щодо об'єктів розвитку з погляду юридичної науки, яка, втім, і сама є об'єктом юридичного розвитку.

Особливостями юридичної сфери є диференціація зазначених об'єктів розвитку на об'єкти права, які перебувають під правовим регулюванням, та безпосередньо юридичні об'єкти розвитку. Зазначений висновок ґрунтується на досягненнях сучасної аксіологічної концепції праворозуміння, за якими серед правових цінностей виокремлюють правову норму, правовий порядок, правосуддя, конституцію, суб'єктивні права, законодавство, правозастосування тощо. При цьому правові цінності розглядаються як цінності-засоби, на відміну від цінностей-цілей, на які право спрямоване і які, отже, становлять його зміст¹⁵. У такому розумінні цінностями-цілями є всі об'єкти права, до яких у загальнотеоретичній площині відносять матеріальні й нематеріальні блага¹⁶. Умовно їх можна назвати натуральними об'єктами. Такими, зокрема, вони є у загальнонауковому сприйнятті, яке розглядає розвиток як незворотну, спрямовану й закономірну зміну матеріальних (речовина, організм, екосистема, підприємство) та ідеальних (мова, мораль, культура, релігія) об'єктів¹⁷. Тоді юридичними об'єктами розвитку є всі перелічені правові цінності, перелік яких доцільно розширити за рахунок юридичної науки. При цьому можливість розвитку правових цінностей як сукупно, так і в розрізі по кожній складовій не викликає жодного сумніву.

З цього погляду значно складнішим є взаємозв'язок і взаємодія між розвитком об'єктів права та відповідними правовими цінностями, передусім нормами права і законодавством, покликаними забезпечити такий розвиток. Так, розвиток об'єктів права може випереджати розвиток відповідного законодавства, відбуваючись в умовах фактичної відсутності відповідного нормативного масиву, що зумовить потребу у виникненні та нарощуванні останнього, тобто фактично детермінує розвиток законодавства. Водночас не можна відкидати можливість зворотного впливу нововиниклого законодавства на появу і розвиток принципово нових об'єктів права, наслідком

¹⁵ К Горобець, 'Правові цінності', *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права* (н 1) 542.

¹⁶ Ю Шемшученко, 'Об'єкт права', *Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 4: Н-П* (Ю Шемшученко (голова редкол) та ін., Укр. енцикл. 2002) 212–213.

¹⁷ *Стратегія сталого розвитку: підручник* (В Боголюбов (ред), ВЦ НУБІПУ 2018) 52.

чого стане вплив розвитку законодавства на розвиток об’єктів права. Наведений взаємозв’язок можна проілюструвати на прикладі розвитку агроекологічних відносин, як певної предметної сфери і об’єкта права, з паралельним розвитком агроекологічного права як правової цінності.

Іншою суттєвою ознакою розвитку вбачається його релятивність (відносність), причому вона має універсальний відправний критерій – темпоральний, який утворює відправну точку для відліку початку розвитку. Адже будь-який розвиток має початкову точку, зафіксовану в часових параметрах, з якої власне й починаються відповідні кількісно-якісні зміни в певному предметному масиві, будь-то суспільні відносини, законодавство, економіка, наука тощо, які й фіксуються дослідником. За своєю природою темпоральна ознака є суб’єктивною, адже обирається кожним дослідником самостійно й довільно залежно від мети і завдань, які ставляться перед ним. Водночас найвідповіднішим убачається час існування найнижчих кількісно-якісних значень досліджуваних показників, з якого настає їх зростання. Таким часом апріорі є виникнення певного явища, тоді як надалі розвиток може початися з будь-якої відправної часової точки, обраної за початок відліку. Саме тут криється відносність, адже кожна фаза розвитку оцінюється порівняно з певною початковою точкою відліку.

Отже, суттєвими ознаками розвитку в юридичній площині є позитивність, незворотність, предметна спрямованість, закономірність і релятивність прогресивних кількісно-якісних змін певного юридичного об’єкта, включаючи й саму юридичну науку. Поряд з тим зазначені загальні ознаки розвитку набувають відповідних особливостей залежно від специфіки предметної сфери розвитку.

Узагальнюючи наведене, доцільно визначити розвиток як міждисциплінарну категорію, що уособлює процес позитивного оновлення існуючого об’єкта через здійснення кількісно-якісних прогресивних, незворотних, спрямованих, закономірних і релятивних змін у його стані та структурі. Це універсальне визначення, під яке підпадає і поняття юридичного розвитку, відмінності якого від інших різновидів полягають лише у атрибутивних властивостях об’єкта розвитку, що перебуває під нормативним юридичним впливом¹⁸.

Науковці виокремлюють еволюційну та революційну форми розвитку¹⁹. В іншій інтерпретації еволюція і революція – це дві взаємопов’язані та взаємозумовлені сторони розвитку, причому еволюція – це поступові, тривалі кількісні зміни в певному стані будь-якої системи, тоді як революція – глибокі якісні зміни в стані системи, які переривають еволюційний період його

¹⁸ В Єрмоленко, І Єрмоленко, ‘Юридична категорія “розвиток” у світлі міждисциплінарного підходу’, *Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XXI Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 13–14 вересня 2024 р.* (Л Джурак (уклад), Вежа-Друк 2024) 8.

¹⁹ *Стратегія сталого розвитку: підручник* (н 17) 52.

розвитку й переводять систему на якісно інший ступінь розвитку²⁰, звідки впливає необхідність протиставлення категорій форми і сторони та їх ролі щодо розвитку. Однозначно для характеристики ролі еволюції та революції в розвитку не підходить їх ідентифікація зі сторонами останнього. Адже існування будь-якого предмета чи явища передбачає одночасно наявність декількох їх сторін, тоді як еволюція і революція виключають всяку одночасність. Еволюція і революція відбивають особливості, характер змін, причому перша з них уособлює поступові кількісні зміни, лише критичне накопичення яких приводить до появи нової якості, тоді як інша – різкі якісні зміни. Зазначені зміни формують різне змістове наповнення розвитку, зовнішнім виразом яких є відповідні форми. Звідси, виходячи з розуміння форми як зовнішнього виразу предмета чи явища, для сутнісної ідентифікації еволюції та революції, на перший погляд, більш підходить поняття саме форми, а не сторони. Але це лише на перший погляд, адже форма завжди має бути тотожною явищу, формою якого вона є. Водночас повної тотожності між розвитком і еволюцією та революцією не спостерігається. Тому має йтися швидше про характер змін розвитку: еволюційний чи революційний. Такий висновок корелюється з визначенням революції як корінних, глибоких, якісних змін у розвитку певних явищ природи, суспільства, засобів виробництва, різних галузей знань²¹. Тобто революція позиціонується як зміни в розвитку, їх характер, а не сам розвиток.

Так само доцільно зважити на існуюче в економічній літературі розмежування еволюції та розвитку, згідно з яким еволюція відображає переважно зовнішні впливи і дії поверхового характеру, а розвиток – внутрішні зміни та процеси, що ведуть до глибинної функціональної перебудови об'єктів та їх складових, а також самої природи окремих частин цілого. Крім того, еволюція базується на мінливості та випадковості, а розвиток – на циклічній повторюваності, стійкості²². Звичайно, це не абсолютне твердження, позбавлене жодних критичних зауважень, однак воно загалом підтверджує прийнятність вищенаведених сумнівів щодо визнання еволюції формою розвитку.

Отже, поняття еволюції і революції доцільно застосовувати до розвитку в контексті визначення характеру змін (еволюційних чи революційних), які лежать в основі розвитку певного предмета чи явища.

Вартою уваги є також думка щодо близькості за значенням до розвитку поняття модернізації²³, що навіть на перший погляд видається логічним, але при цьому, на жаль, не розкривається ступінь їхньої близькості, що зумовлює потребу його з'ясування. Термін “модернізація” має французьке походження (від франц. modern – сучасний; modernization – оновлення) і означає

²⁰ Л Озадовська, ‘Еволюція та революція’, *Філософський енциклопедичний словник* (В Шинкарук (голова редкол) та ін., Абрис 2002) 183.

²¹ Г Клімова, ‘Революція’, *Політологічний енциклопедичний словник* (М Требін (ред), Право 2015) 608.

²² А Філіпенко, *Цивілізаційні виміри економічного розвитку* (Знання України 2002) 31.

²³ Філіпенко (н 22) 33.

удосконалення, зміну, які відповідають вимогам сучасності²⁴. Водночас слід вказати на переважне застосування цього терміна в економічному обігу як часткового вдосконалення конструкції та заміни застарілого устаткування, технології виробництва, технологічне й технічне переоснащення підприємств²⁵. Виходячи з цього, модернізація зумовлює лише часткові зміни, тоді як розвиток охоплює як часткові, так і повні, докорінні зміни. З наведеного можна зробити висновок про неповну тотожність розвитку і модернізації з їхнім співвідношенням як загального і особливого.

У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу ще на один його аспект. Справа полягає в одночасному паралельному застосуванні в назвах юридичних публікацій категорій становлення і розвитку²⁶, що закономірно призводить до їх протиставлення як самостійних понять, але це не зовсім відповідає дійсності. Адже становлення – філософська категорія, що відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого як момент взаємоперетворення протилежних, а водночас взаємопов'язаних моментів розвитку – виникнення і зникнення²⁷. При цьому становлення розглядається як категорія, що характеризує процес набуття довершеної форми, момент зародження можливостей і їх перетворення в дійсність²⁸, причому розвиток будь-якого предмета починається з його становлення²⁹, тобто становлення є початковим рівнем, стадією розвитку. Іншими словами, становлення – це початковий рівень розвитку, який охоплює часовий проміжок від виникнення певного об'єкта до набуття ним довершеної форми, за яким відбуваються наступні зміни з його удосконалення, тобто подальший розвиток. З цього випливає висновок про співвідношення розвитку і становлення як загального і особливого, що ставить під питання доцільність їх одночасного застосування. Тобто декларування позиції розвитку апіорно передбачає необхідність розкриття становлення досліджуваного об'єкта як первісної стадії його розвитку, що, однак, не виключає можливості окремого вивчення особливостей становлення певного юридичного явища³⁰.

Висновки. У прикладному вузьконауковому аспекті, утім, як і у практиці правозастосування, регресивні зміни лише переобтяжують сприйняття розвитку. З цього боку розвиток має нести саме позитивні, тобто прогресивні, причому не лише якісні, а й кількісні зміни. Як наслідок, суттєвими ознаками розвитку в юридичній площині є позитивність, незворотність, предметна

²⁴ Словник іношомовних слів (н 13) 649.

²⁵ Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 (С Мочерний (ред), Світ 2005) 543.

²⁶ І Солопова, ‘Становлення і розвиток законодавства України про державну службу в умовах проголошених реформ’ [2018] 2 Lex Portus 98.

²⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (н 4) 1188.

²⁸ В Кизима, ‘Становлення і деградація’, Філософський енциклопедичний словник (В Шинкарук (голова редкол) та ін., Абрис 2002) 608.

²⁹ В Гаврилюк, *Теория развития. Выпуск 2. Основные ступени развития. Неопределенное, определенное, наличное и реальное бытие* (Слово 2012) 4.

³⁰ В Ермоленко, І Ермоленко (н 18) 8.

спрямованість, закономірність та релятивність прогресивних кількісно-якісних змін певного юридичного об'єкта, включаючи й саму юридичну науку. Водночас зазначені загальні ознаки розвитку набувають відповідних особливостей залежно від специфіки предметної сфери розвитку.

Узагальнюючи наведене, доцільно визначити розвиток як міждисциплінарну категорію, яка уособлює процес позитивного оновлення існуючого об'єкта через здійснення кількісно-якісних прогресивних, незворотних, спрямованих і закономірних релятивних змін у його стані та структурі. Це універсальне визначення, під яке підпадає і поняття юридичного розвитку, відмінності якого від інших різновидів полягають лише у атрибутивних властивостях об'єкта розвитку, що перебуває в зоні нормативного юридичного впливу.

Поняття еволюції та революції не слід розглядати як аналоги розвитку, а також як його сторони чи форми. Зазначені категорії доцільно застосовувати до розвитку в контексті визначення характеру змін (еволюційних чи революційних), які лежать в основі розвитку певного предмета чи явища. Не є повним аналогом розвитку і модернізація, яка зумовлює лише часткові зміни, тоді як розвиток охоплює як часткові, так і повні, докорінні зміни. З наведеного можна зробити висновок про неповну тотожність розвитку і модернізації з їх співвідношенням як загального і особливого.

Слід також розрізняти становлення і власне сам розвиток. Становлення – це початковий рівень розвитку, який охоплює часовий проміжок від виникнення певного об'єкта до набуття ним необхідної форми, за яким відбуваються наступні зміни з його удосконалення, тобто подальший розвиток. З цього випливає висновок про співвідношення розвитку і становлення як загального і часткового, що ставить під питання доцільність їх одночасного застосування. Тобто декларування позиції розвитку апіорно передбачає необхідність розкриття становлення досліджуваного об'єкта як первісної стадії його розвитку, що, однак, не виключає можливості окремого вивчення становлення певного юридичного явища.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Filipenko A, *Tsyvilizatsiini vymiry ekonomichnoho rozvytku* (Znannia Ukrainy 2002) (in Ukrainian).
2. Gavrilyuk V, *Teoriya razvitija. Vypusk 2. Osnovnye stupeni razvitija. Neopredelennoe, opredelennoe, nalichnoe i real'noe bytie* (Slovo 2012) (in Russian).
3. Karavanskyi S, *Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy* (3-tie vyd., BaK 2008) (in Ukrainian).

Edited books

4. *Filosofiya: navch. posib.* (I Nadolnyi (red) Vikar 2008) (in Ukrainian).

5. *Stratehiia staloho rozvytku: pidruchnyk* (V Boholiubov (red), VTs NUBIPU 2018) (in Ukrainian).

Journal articles

6. Solopova I, ‘Stanovlennia i rozvytok zakonodavstva Ukrainy pro derzhavnu sluzhbu v umovakh proholoshenykh reform’ [2018] 2 Lex Portus 98 (in Ukrainian).

Dictionaries and Encyclopedias

7. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk: u 2 t. T. 1* (S Mochernyi (red), Svit 2005) (in Ukrainian).
8. Horobets K, ‘Pravovi tsinnosti’, *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava* (O Petryshyn (holova redkol) ta in., Pravo 2017) 542 (in Ukrainian).
9. Klimova H, ‘Revoliutsiia’, *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* (M Trebin (red), Pravo 2015) 608 (in Ukrainian).
10. Kyzyma V, ‘Rozvytok’, *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (V Shynkaruk (holova redkol) ta in., Abrys 2002) 555 (in Ukrainian).
11. Kyzyma V, ‘Stanovlennia i dehradatsiia’, *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (V Shynkaruk (holova redkol) ta in., Abrys 2002) 608 (in Ukrainian).
12. Ozadovska L, ‘Evoliutsiia ta revoliutsiia’, *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (V Shynkaruk (holova redkol) ta in., Abrys 2002) 183 (in Ukrainian).
13. Rozvytok (Vsesvitnii slovnyk ukrainskoi movy) <<https://web.archive.org/web/20240727063244/https://uk.worldwidedictionary.org/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA>> (accessed 10.06.2025).
14. Shemshuchenko Yu, ‘Ob’iekt prava’, *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. T. 4: N–P* (Iu Shemshuchenko (holova redkol) ta in., Ukr. entsykl. 2002) 212–213 (in Ukrainian).
15. *Slovnyk inshomovnykh sliv: 23 000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen* (L Pustovit (uklad) ta in., Dovira 2000) (in Ukrainian).
16. Trebin M, ‘Rozvytok sotsialnyi, politychnyi’, *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk* (M Trebin (red), Pravo 2015) 639 (in Ukrainian).
17. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 1: Istorii derzhavy i prava Ukrainy* (V Honcharenko (holova redkol) ta in., Pravo 2016) (in Ukrainian).
18. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 2: Filosofiia prava* (S Maksymov (holova redkol) ta in., Pravo 2017) (in Ukrainian).
19. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava* (O Petryshyn (holova redkol) ta in., Pravo 2017) (in Ukrainian).
20. *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* (V Busol (uklad. i holov. red.), Perun 2004) (in Ukrainian).
21. *Yurydychna entsyklopediia: v 6 t. T. 5: P–S* (Iu Shemshuchenko (holova redkol.) ta in., Ukr. entsykl. 2003) (in Ukrainian).

Conference papers

22. Akhnovska I, Dushak A, ‘Naukovo-metodychni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia “rozvytok”’, *Halchynski chytannia: zb. mater. mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 2 lystop. 2023 r.)* (A Deshko (uporiad), Ya Zhalilo (red), NISD 2023) 24 (in Ukrainian).
23. Yermolenko V, Yermolenko I, ‘Iurydychnakatehoriia “rozvytok” usvitlimizhdystsyplinarnoho pidkhodu’, *Aktualni pytannia reformuvannia pravovoi systemy: zb. materialiv XXI Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Lutsk, 13–14 veresnia 2024 r.* (L Dzhurak (uklad), Vezha-Druk 2024) 8 (in Ukrainian).

GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTICS
OF THE LEGAL CATEGORY “DEVELOPMENT”
IN THE CONTEXT OF AGROECOLOGICAL DEVELOPMENT

ABSTRACT. The article reveals the general theoretical features of the formation of the universal legal category “development”. Attention is drawn to the exceptional general scientific significance of development against the background of insufficient development of this issue by domestic legal scholars, in particular within the framework of the specialized scientific disciplines of philosophy of law, theory of law, history of state and law. Thanks to the application of the method of philological interpretation, development with certain changes, positive and progressive, was identified, which was appropriately consolidated in the current legislation. An equal sign was drawn between the essential feature and the attribute, and the priority of the application of the latter in scientific research was emphasized. The essential features of the concept of development, which are distinguished by philosophical, economic and political science doctrines, were analyzed, and conclusions were drawn about the presence of certain contradictions between them. The result of the discussion was the identification of essential features of development, which are positivity, irreversibility, subject orientation, regularity and relativity of progressive quantitative and qualitative changes of a certain legal object, including legal science itself. At the same time, it was noted that the specified general essential features of development acquire corresponding features depending on the specifics of the subject area of development. The dual nature of the subject orientation of legal development, which consists of objects of law and legal values, is determined. Based on the essential features, a definition of legal development is given. The author’s vision of the relationship between evolution, revolution, modernization and development is revealed. The level of identity of the categories of formation and development, which are often used in parallel and simultaneously, is clarified.

KEYWORDS: development, legal development, evolution, revolution, modernization, formation.